

РОЗВИТОК РИНКОВИХ ВІДНОСИН ТА БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ В БЕРДИЧЕВІ У XIX ст.

Анотація: в статті відзначається роль ярмарок у формуванні ринкових відносин та розвитку банківської справи у Бердичеві у XIX ст.

Ключові слова: ярмарки, банкірські дома, банківські установи, торговельні фірми.

В 1765 році Бердичеву було надано право проводити 10 щорічних ярмарок. Сюди з'їжджались купці з Галичини, Прусії, Туреччини, Австрії, Києва, Москви. З собою вони привозили товарів приблизно на 7,5 млн. рублів, а річний прибуток ярмарок складав 20 млн. рублів сріблом. У 1897 році загальний торгівельний обіг склав більше як 50 млн. рублів. А там, де водились великі гроші, обов'язково мали з'явитися ті, хто хотів мати над ними контроль. Тому не випадковосамо у II пол. XVIII ст. у Бердичеві з'явилися перші фінансові установи [6, с.70].

Бердичів у Європі мав строкату славу «міста чудес». «Столиця польських євреїв», — писав А. Яловицький. «Знаменита та багата столиця польських євреїв», — підсилює Ф. Ковальський. «Торгівельний Єрусалим Русі», — згадував М. Чайковський. Польська мова фіксує: «KoniarzakberdyczowscySydzi», або Rejwach, jakbyrabinberdyczowskizajechał», чи «Targujesiejakprzekupkaberdyczowska». Навколо Бердичева завжди зароджувалися, множилися, поширювалися численні легенди, міфи, чутки, чудесні та неймовірні розповіді. Ім'я бердичівського фінансового короля Гальперіна потрапляє навіть у твори О. де Бальзака! А в польській мові функціонує вираз: «Bogaty jak berdyczowski bankir».

У XIX ст. в силу ряду соціально-історичних причин Бердичів об'єктивно опинився в центрі як адміністративно-господарського, так і духовно-культурного життя Правобережжя. Цьому процесу сприяло зручне географічне положення на перехресті головних адміністративних, військових і торгівельних шляхів між сходом та заходом, північчю і півднем. Незабаром Бердичів стає центром торгових відносин загалом і, як наслідок, духовного життя України зокрема. Славнозвісні літні бердичівські ярмарки — Онуфріївська (з 12 червня ст. ст.) та Успенська (з 15 серпня ст. ст.), кожна з яких ривала не менше шести тижнів — були своєрідним світським раутом громадян усіх станів незалежно від їх соціального та матеріального положення, щорічним підсумком економічної діяльності. Бердичів був місцем, де укладалися договори й шлюби, зав'язувалися знайомства й ділові контакти, можна було дізнатись останні новини та «екстремально» провести час. Це було місце напруженої роботи й легковажних розваг, нарешті, осередок, де формувалася суспільна думка.

Не було в Україні першої половини XIX ст. більш загальноприйнятого, значимого та важливішого заходу, ніж Бердичівські літні ярмарки. За даними загальноросійського перепису 1897 р. Бердичів посідав шосте місце в Україні за чисельністю купецького стану. Однак у відсотковому вимірі місто впевнено тримало першість за кількістю євреїв-купців, де їх налічувалося 91,8 %. Протягом першої половини XIX століття саме Бердичів був найбільшим центром оптової торгівлі, пік розвитку якої припав якраз на середину XIX століття. Крім цього, саме в Бердичеві й Одесі протягом першої половини XIX ст., а, власне, до 60-х рр. Включно був сконцентрований основний банківський капітал як за кількістю, так і за розмірами в банкірських домах (банках). Бурхливий економічний розвиток міста як торговельного центру відбувався шаленими темпами і не втрачав своїх позицій у майбутні роки, коли зросли інші торгово-промислові осередки, серед яких Харків, Житомир, Київ і, особливо, Одеса. Крім знаменитих літніх ярмарок, знаковим місцем бердичівського простору був Маріїнський костюл Кармелітського монастиря (1754 р.), творіння архітектора Я. де Вітта, і розписів В. Фредеріче,— шедевр українського барокового стилю XVI–XVIII ст., у якому зберігався святий образ Бердичівської Божої Матері — Kresowa Hetmanka (коронований 16 липня 1756 р.), заступниця на дорожю, на щастя, на оборону, культ якої на Правобережжі цінувався дуже високо. Формуванню міфу Бердичева сприяла потужна робота найбільшої друкарні Правобережжя Drukarnia WW. OO. Karmelitow Bosych Fortescu Nayswietszej Maryi Panny (1760–1840 рр.), впливаючої на цивілізаційний простір мав не тільки загальноукраїнське значення, але й грав провідну роль у всьому католицькому світі [3].

В середині XIX ст. в Бердичеві було вісім банкірських домів і банківських установ, Бердичів став великим торговим і фінансовим центром завдяки частим ярмаркам. В ті часи в Бердичеві були зосереджені величезні, мільйонні капітали, отримані від контрабанди та несплаченого мита. Вісім банкірських домів Бердичева розташовувались на так званій «Золотій вулиці». Уздовж неї йшли кам'яні будинки, з іншого — магазини. У той час були відомі великі торгові і фінансові дома Манзона, Ефруссі, Горвиця, Френкеля, Трахтенберга та ін., що згодом перебрались в Одесу.

«Славне місто Бердичів, — зазначав О. де Бальзак,— рідний брат міста Броди, що також належать Радзивіллам», тут виникають і зникають «величезні капітали», а основним центром фінансових операцій був знаменитий у ті роки банк Гальперіна. Банкірський дім Гальперіна, що мав відділення в Одесі, підтримував ділові зв'язки з банками в Парижі, Лондоні, Відні, Римі, Флоренції, Женеві, Константинополі, Олександрії. На другому місці за популярністю була банкірська контора Мансона. Банкірські дома Гальперіна і Мансона мали

контакти з паризькими Ротшильдами. У тексті листа Гальперіна Ротшильдам йдеться про перекази великих сум грошей, при цьому згадуються банкірські дома «Штігліц і К^о» (Петербург), «Hammer&Schmidt» (Лейпциг), «Arnstein&Eskeles» (Відень), а також «Jacob Schafnagl» і «Gagliardo Lazzaro», які брали участь в операціях Гальперіна.

На початку 1850-х років банкірські дома Бердичева надавали позики, займались грошовими переказами, а також були пов'язані з банкірськими домами Петербурга, Москви, Вільна, Варшави й Риги. Особливо тісними були контакти з Одесою. Місцеві векселі в Бердичеві враховувались рідко — в основному провадився облік векселів на Петербург, Москву, Одесу, Харків під 0,1 – 1% на місяць [9].

Бердичівські банкіри проводили свої основні операції на Київському Контрактовому ярмарку — вони привозили щорічно на ярмарки 500-600 тис. руб. сріблом, а в 1845-1849 р. — понад 1 млн. руб. [2].

В II пол. XIX ст. у місті виникають торговельні фірми Іолісів, Кобилянського, Гальперіна, Магазаннікова, Жирардова, Бродського, Маргулісів, Морозова, Кузнєцова. В місті відкриваються відділення російсько-французького та торговельно-промислового банків і відділення російсько-китайського банку. Починають свої операції кредитне товариство, купецьке товариство взаємокредиту, банківські контори: Граєва, Еленера, Трахтенберга, Штейнберга, Гальперіна [8].

А. Суботін так пише про Бердичів XIX ст.: «Только в самых больших губернских городах можно встретить такое изобилие торговых заведений: на пространстве около километра тянутся сплошные каменные постройки, нижние этажи которых заняты лавками, а верхние — транспортными, банкирскими, нотариальными, комиссионными и другими конторами» [6, с.70].

У Бердичеві сформувалась розгалужена мережа єврейських фінансистів. «Я мав нагоду побачити єврейську аристократію...заходили до кількох банкірів і багатих купців...бердичівські євреї мають якийсь природжений аристократизм: найбільшій з них дивиться зверхньо на єврея з інших місць і зневажає всіх, хто не з Бердичева» [5]. У 1860-і роки почався занепад Бердичева як фінансового, а потім і торгового центру. Якщо в 1860 р. у ньому було 628 купців і 40 оптових складів, а обсяг торгівлі сягав 40 млн. руб., то в 1880-і роки залишився тільки 271 купець, а торговий оборот міста зменшився в два рази [7]. Цей занепад був пов'язаний з поступовим збіднінням польських поміщиків Київської губернії — основних клієнтів бердичівських банкірів і з початком створення банківської системи нового типу. Після скасування кріпосного права в 1861 р. поразки польського повстання 1863-1864

рр. багато поміщиків зuboжило, і була підірвана сама основа банкірських контор Бердичева, що надавали фінансові послуги земельній аристократії. Порушились ділові зв'язки між єврейськими фінансистами й польськими поміщиками, що формувалися тривалий час, і бердичівські «мільйонні» капітали залишили місто в пошуках кращого місця для використання: частково ці капітали були перевезені в Київ і Варшаву, а головним чином — в Одесу.

Однак, незважаючи на часткову втрату колишнього значення, навіть і на початку XX ст. фінансова інфраструктура Бердичева залишалась дуже розгалуженою для такого невеликого містечка. Крім Бердичівського повітового казначейства, підпорядкованого Київській конторі Державного банку, і Державної ощадної каси, у містечку функціонували агентство «Київського земельного банку», відділення «Російського торгово-промислового комерційного банку» (з 1893 р.), відділення «Комерційного банку в Белостоці» (з 1910 р.), відділення «Російсько-Французького комерційного банку» (з 1914 р.), а також два товариства взаємного кредиту — «Бердичівське купецьке товариство взаємного кредиту» (з 1907 р.) і «Бердичівське товариство взаємного кредиту дрібних промисловців» (з 1914 р.), «Ощадно-позикове товариство» і «Позикова каса Аківінсона». На початку XX ст. у містечку були приватні банкірські контори М.Л. Глазмана, Д.З. Зельдовича, Ш.А. Краковського, М.Х. Трахтенберга, С.А. Шейнберга, Л.С. Штейнберга, а також контори «Спадкоємці Файнберг», Давида і Мейєра Єлінер та ін. Сліди колишньої слави Бердичева зберігалися і на поч. 1920-х років — Василь Гроссман, описуючи Бердичів часів Громадянської війни, згадує «першого мільйонщика Ашкеназі» [4].

У Єврейській енциклопедії поч. XX ст. зазначено: «Розміщені по балконах довгого ряду кам'яних будинків єврейські банкірські контори, навпроти яких тягнулися вереницею лавки, утворили «Золоту вулицю». Так звана «Золота вулиця» стала центром торгового життя тодішнього Бердичева.

До 1918 року в місті нараховувалося більше двадцяти банківських установ [6, с.70].

Література:

1. Адрес-календарь «Весь Бердичев» на 1913 г. — Бердичев: Изд-во «Весь Бердичев», 1913. — С. 17.
2. Журавський Д. О кредитных сделках в Киевской губернии / Д. Журавский. — К. — С. 17-18.
3. Єршов В. Міф Бердичева в польсько мовній мемуаристичній літературі <http://eprints.zu.edu.ua>

4. Мошенський С.З. «Фінансові центри України та ринок цінних паперів індустріальної епохи»<https://books.google.com.ua/books>
5. О.Л. Бердичевская ярмарка (Из воспоминаний шляхтича, относящихся к 1823 году) / О.Л. // Киевская старина. — 1893. — Т.XI.I. — № 4-6. — с. 458.
6. Рибак А.А. Розвиток банківської справи в місті Бердичеві Бердичів древній і вічно молодий Матеріали науково-краєзнавчої конференції (8-11 червня 2005 р.) Житомир 2005 р.
7. Субботин А.П. Кчерте еврейской оседлости. Отрывки из экономических исследований в Западной и Юго-Западной России за лето 1887 г. / А.П. Субботин — Вып. 2. — СПб., — С. 113,114,117.
8. Ткачова Т.П. «Ярмарки Бердичева: минуле і сучасне» Бердичівська земля в контексті історії України Науковий збірник «Велика Волинь» т.19 Житомир М.А.К. 1999 Р.
9. Фундуклей И. Статистическое описание Киевской губурнии / И.Фундуклей.— Ч.1-3. — СПб.: Тип. Министерства внутренних дел. 1852. — Ч.I. — с. 424; ч. 3. — С. 568-570